

УДК 070.1:321.64](477.85)

ТОТАЛІТАРНА ЖУРНАЛІСТИКА: до проблеми купівлі владою лояльності й слухняності журналістів

Микола ТИМОШИК

д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтввул. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

nkin@ukr.net

ORCID 0000-0002-7011-3022

© Тимошик М., 2023

Стаття написана на основі досі не залучених до наукового обігу документів обласних архівів та місцевих газет. Ці маловідомі натепер документи дають змогу з'ясувати одну з засадничих граней діяльності засобів масової інформації за умов тоталітарної системи. Йдеться про систему пільг, заохочень, стимулів матеріального й морального характеру, за допомогою яких влада цілеспрямовано формувала лояльний, слухняний, готовий безумовно виконувати поставлені завдання актив журналістських кадрів.

Зі статті вимальовується одна з граней тоталітарної, та й посттоталітарної, журналістики: подвійна мораль, подвійні стандарти, розбіжність декларованих на газетних шпальтах лозунгів і закликів із реальними діями владної верхівки. Щодень декларуючи боротьбу з порушниками законів, виводячи на чисту воду крадіїв, злодюг та фальсифікаторів у законі, редакції газет, з відома звісно ж їхніх керівників, нерідко самі йшли на порушення.

У центрі обсервації автора — виявлення та аналіз архівних матеріалів із практики тоталітарної журналістики, яка стосується кількох аспектів цього явища, а саме: номенклатурних пільг, квартир, зарплат, офіційних і неофіційних гонорарів.

На прикладі однієї газети — головного друкованого органу Чернівецької області «Радянська Буковина» — автор розкриває донедавна заховану в архівах інформацію для номенклатурних працівників журналістської сфери, зокрема про лікфонди й ліксанупри, картки на продукти й одяг, обкомівський житловий фонд, махінації з зарплатами та гонорарами. Виявлені документи засвідчують, що порушення стосовно пільг для обраних журналістів мали масштабний і системний характер, що спонукало владу час від часу видавати закриті документи регулювального характеру.

У статті проводиться паралель із сучасними реаліями щодо порушеної проблеми: поширена за часів тоталітарної доби система неузаконених владних преференцій перейшла й на тіло національної журналістики доби української незалежності.

Ключові слова: тоталітарна журналістика, олігархічна журналістика, номенклатурні пільги, підкуп журналістів, замовні публікації, гонорар, фінансові порушення редакцій.

TOTALITARIAN JOURNALISM: TO THE PROBLEM OF BUYING JOURNALISTS' LOYALTY AND OBEDIENCE BY THE AUTHORITIES

Mykola TYMOSHYK

Doctor of Philology, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine
nkin@ukr.net
ORCID 0000-0002-7011-3022

The article is written on the basis of documents from regional archives and local newspapers that have not yet been brought into scientific circulation. These previously little-known documents provide insight into one of the fundamental facets of media activity under a totalitarian system. This refers to the system of benefits, incentives, and material and moral incentives that the authorities used to deliberately form a loyal, obedient, and unconditionally committed journalistic workforce.

The article reveals one of the facets of totalitarian and post-totalitarian journalism: double morality, double standards, and the discrepancy between the slogans and appeals declared in the newspapers and the actual actions of the ruling elite. Every day, while declaring the fight against lawbreakers, exposing thieves, burglars and falsifiers of the law, newspaper editors, with the knowledge of their managers, often committed violations themselves.

The author's observation focuses on the identification and analysis of archival materials on the practice of totalitarian journalism, which relates to several aspects of this phenomenon, namely, nomenclature benefits, apartments, salaries, official and unofficial fees.

On the example of one newspaper, the main print medium of the Chernivtsi region, "Soviet Bukovyna" ("Radianska Bukovyna"), the author reveals information about nomenclature workers in the journalistic sphere that was hidden in the archives until recently, including information about liquidation funds and the medical and sanatorium department, food and clothing cards, the regional committee housing fund, and fraudulent salaries and fees. The documents show that the violations regarding privileges for selected journalists were large-scale and systemic, which prompted the authorities to issue classified regulatory documents from time to time.

The article draws a parallel with contemporary realities concerning the problem at hand: the system of unlawful government preferences, widespread during the totalitarian era, has also been transferred to the body of national journalism in the period of Ukrainian independence.

Keywords: *totalitarian journalism, oligarchic journalism, nomenclature benefits, bribery of journalists, commissioned publications, fees, financial violations of editorial offices.*

Постановка проблеми

З-поміж низки показових тенденцій сучасної української національної журналістики одна особливо тривожна: наші ЗМІ продовжують нести на собі зловісну печать епохи, з якої нещодавно вийшли, — *тоталітарної*. Втім, у цій тенденції проглядається наполегливе бажання скоріше певної частини журналістського корпусу, ніж засновників ЗМІ, стати на шлях вільної преси Заходу у відповідності з усталеними в цивілізованому світі стандартами та принципами.

Дослідники називають ту епоху по-різному — *тоталітарна, радянська, пострадянська*. Після завершення запізнілого процесу роздержавлення й приватизації, яку уповноважені державою органи влади, як засвідчує практика, проводили знехотя, безсистемно й непрофесійно, до цього переліку ознак новочасної журналістики слід додати ще й такі: *олігархічна, постолігархічна, залежна від «грошового мішка»* власників.

Ми є свідками того, як, здавалося б, назавжди викинуті на смітник історії колись хрестоматійні цитати основоположників учення про марксистсько-ленінську теорію преси сьогодні знову стають актуальними. Йдеться про «грошовий мішок», яким буржуазія стабільно купувала лояльність і слухняність журналістів. Йдеться також про пресу як «колективного пропагандиста, організатора й агітатора». Тільки за тоталітарної доби таке розуміння стосувалося справи комуністичного будівництва під проводом безроздільно владарюючої упродовж десятиліть правлячої компартії, а в посттоталітарну добу — корумпованого українського істеблшменту, так званих грошовитих мішків кількох олігархів і залежних від них журналістів — «коліщаток і гвинтиків» бізнесу власників тих «мішків».

Актуальність і новизна теми

Пізнання й осмислення уроків радянської журналістики як складника системи тоталітарного суспільства, зокрема в кадровому питанні, актуалізується нині, в новочасну російсько-українську війну, коли на тимчасово окупованих українських територіях украї залежна від влади, до безміри цинічна й брехлива журналістика російського агресора нав'язує ті ж ідеологеми, яких ми нині з такими труднощами й не так швидко позбуваємося.

У підзаголовку цієї статті означені три грані проблематики тоталітарної журналістики, якими вона живилася впродовж усіх років існування комуні-більшовицької системи і які встигли вже вкорінитися в українській пресі олігархічного й постолігархічного періоду її розвитку. Йдеться про номенклатурні (отож, не для всіх) пільги, зарплати та гонорари як своєрідну «купівлю» лояльності, слухняності й надійності журналістів. До того ж укорінення цих граней на тілі наці-

ональної журналістики доби української незалежності відбувається у більш агресивний спосіб: зарплати й гонорари за належно виконані завдання окремі журналістики стали отримувати не відповідно до затверджених владою розцінок, а відповідно до товщини грошових конвертів. У такому контексті ця проблематика, в порівнянні з недавнім минулим і в суголосності із сучасним, ставиться в українському інформаційному просторі вперше.

Стан розробки питання

Теоретики західної школи журналістики вже давно детально описали різні теорії свободи слова та концепції журналістики. З них професія журналіста постає у двох діаметрально протилежних вимірах — і як найсправедливіша, і як найпродажніша. Тамтешні студенти — майбутні журналісти — вільно орієнтуються в теоріях англійця Джона Мільтона та Давида Юма про абсолютну свободу друку та творчості, концепцій Платона, Т. Гоббса щодо необхідності державного контролю преси, вчення Жан-Жака Руссо і Г. Гегеля про авторитарну концепцію журналістики. У низці праць зарубіжних авторів ідеться про спільне й відмінне в різних теоріях журналістики: авторитарній, лібертарійській (свободо-вільній), тоталітарній.

Зовсім в іншому інформаційному просторі перебували тривалий час журналісти й журналістикознавці на так званій одній шостій земної кулі, що становила колись російську, а згодом радянську імперію. У конкретиці журналістики тут безроздільно панувала одна-єдина теорія преси — марксистська-ленінська. За нею свобода преси для народу однозначно тлумачилася як свобода преси для однієї правлячої партії як вершительки інтересів цього народу, а головною метою преси вважалося організаційне й пропагандистське та агітаційне втілення завдань цієї партії.

Хрестоматійними для дослідників і викладачів радянської журналістики були часті перевидання двох директивних книг — «Ленін про пресу», «КПРС про засоби масової інформації». Все, що виходило з-під пера таких дослідників, ґрунтувалося на ідеологічних постулатах оспівувачів тоталітарної системи та її преси. За бібліотечними каталогами можна налічити сотні книг і статей з того ідеологічного мотлоху.

У сучасній Україні одним із перших дослідників, який спробував розібратися в концепціях та моделях журналістики й накласти їх на українські реалії, є професор зі Львова Мар'ян Житарюк. Його навчальний посібник «Теорії та моделі масової інформації» скерований передусім на журналістикознавчі проблеми (Житарюк, 2018).

На жаль, нових розвідок у цій царині, авторами яких мали би бути представники нового покоління вчених зі знанням іноземних мов та

добрим досвідом практичної роботи в ЗМІ, не виявляється. З переведенням від середини 10-х років нового тисячоліття журналістики як науки під крило «соціальних комунікацій» наукові пріоритети цього блоку досліджень сконцентрувалися довкола теорій соціальних комунікацій та комунікаційних технологій.

Досі ніким не досліджувався ракурс журналістикознавчої проблеми, означений у цій статті.

Об'єктом дослідження стала преса обласного рівня періоду ленінсько-сталінсько-брежнєвської доби.

Джерельною базою слугували документи колишніх спецфондів Державного архіву Чернівецької області та архів редакції обласної газети «Радянська Буковина» за період від 1940 до 1986 років.

Завдання статі

Таких завдань у статті два:

- виявити та проаналізувати досі невідомі загалу архівні матеріали з практики тоталітарної журналістики щодо купівлі владою лояльності й слухняності журналістів;
- з'ясувати особливості побутування чотирьох найпоширеніших форм цього явища — номенклатурних пільг, квартир, зарплат, офіційних і неофіційних гонорарів.

Виклад основного матеріалу

Про пільги системи та її «коліщаток і гвинтиків»

В одній зі своїх статей про партійну організацію й партійну літературу засновник комуно-більшовицької системи В. Ленін прирівняв газетних працівників до могутньої партійно-держаної машини, якій вони, як «коліщатка й гвинтики», забезпечували рух у певному напрямку. Отож, журналісти такої преси входили до переліку тих категорій професій, яким правляча верхівка тоталітарної системи в усі часи надавала певні преференції. Зокрема, в таких важливих питаннях життєдіяльності, як житло, побут, медичне обслуговування, відпочинок, заробітна плата, моральне й матеріальне заохочення слухняності. В обмін на слухняність, лояльність, безумовне виконання поставлених перед пресою завдань.

Втім, більшістю благ партноменклатури користалися не всі працівники пера, а переважно ті, які досягали в кар'єрному рості відповідних посад. Це, зокрема, головні редактори, завідувачі відділів. Таким влада на місцях позачергово надавала житло, часто із так званого обкомівського фонду — в будинках поліпшеного планування ближче до центру або зі старого, елітного, фонду. У низці приєднаних до складу радянської України 1939, 1940 і 1945 років західноукраїнських областей віддавна такими вважалися комфортні всередині та вишу-

кані за зовнішнім архітектурним вирішенням будинки австрійської чи польської доби підлеглості цих країв.

Формально преференції партійно-радянської системи щодо побутового облаштування стосувалися й випускників двох в Україні факультетів журналістики (Київського й Львівського університетів), які приїздили в обласні й районні центри на журналістську роботу за державним розподілом. Їм видавали в деканатах після вручення дипломів завірені гербовими печатками казенні папірчики, за якими держава гарантувала отримання житла впродовж трьох років перебування на творчій редакційній посаді в ранзі молодого спеціаліста. На практиці це право реалізувалося не часто й не однаково в розрізі областей.

У кращих умовах перебували творчі працівники обласних та районних газет. Гірше з цим традиційно складалося для радіотелевізійників, оскільки місцеві комітети з телебачення й радіомовлення формально, принаймні у фінансовому плані, підпорядковувалися облвиконкомам, а не обкому партії. І ще гірше — в обласних молодіжних газетах, що були органами обкомів комсомолу. Коштом комсомолу тоді зводилося житло лише в столиці України для працівників апарату центральної спілки, а в обласних центрах його видавали поза чергою з партійного житлового фонду, але, зрозуміло, за залишковим принципом.

Для обраних високопосадовців, як відомо, існували й спецбуфети, й спецпайки, й спецсанаторії. Натомість публічно партія пропагувала через засоби масової інформації, звісно ж для безумовного наслідування масами, численні приклади скромності партійних вождів та їхніх найближчих соратників.

Один із хрестоматійних прикладів подвійної моралі влади за тоталітарщини, який «перекочував» із художнього фільму «Ленін у 1918 році» в шкільні підручники, стосувався біографії Олександра Цюрупи — народного комісара продовольства РРФСР, ініціатора введення в державі продовольчої диктатури та одного з організаторів так званих продовольчих загонів, які насильно відбирали в українських селян залишки хліба. У фільмі показано, як він під час доповіді в кабінеті голови раднаркому Леніна нібито непритомніє. Вся преса — від центральної до районної — упродовж тижнів поширювала в найглибші закутки країни інформацію про цей випадок, пояснюючи читачам головну причину тієї знемоги високопосадового державця — його нібито постійне недоїдання. Чи не за таку «взірцеву службу» комуно-більшовицькій владі ім'ям Цюрупи були перейменовані колишні Олешки на Херсонщині. Цей райцентр із славною козацькою історією носив ім'я ката українського народу (Цюрупинськ) від 1928-го і аж до 2016 року.

Остаточний міф про скромність начальницької верхівки було розвіяно вже в горбачовські роки, коли «Комсомольская Правда» оприлюднила на своїх шпальтах добуте з архівних запасників меню для кремлівських «небожителів» у голодні для України 30-ті роки — червона ікра в бочках, елітні ковбасами та шинки, заморські делікатеси...

Ганебним завершенням приховуваних від народу немислимих пільг партноменклатури, якими в усі часи комуно-більшовицької системи користувалися й вибрані владою журналісти, можна вважати відому на всю Україну історію з перевернутим розлученням натовпом у центрі Чернігова службовим авто секретаря тамтешнього обкому партії в розпал горбачовської перебудови другої половини 80-х років минулого століття. Тоді з того «обкомівського членовоза» (возив членів бюро обкому партії) вивалилося на асфальт сотні палок елітної ковбаси, якої прості громадяни в звичайних радянських гастрономах із традиційно порожніми полицями зроду не бачили. Звільнена з пут партійного контролю преса рознесла цей кричущий епізод початку агонії комуно-більшовицької системи в найдальші українські глухомані.

Що таке лікфонди й облліксанупри

З-поміж активно утворюваних неологізмів радянської пори, зазвичай із кількох скорочених слів-понять, один був малопоширеним і малозрозумілим — *лікфонд* і *ліксанупр*. Перший — як *лікувальний фонд*, другий — як *лікувальне санаторне управління*. Ці заклади призначалися не для всіх, а лише для керівної партійно-радянської номенклатури; користалися ними й підопічні їй журналістські колективи.

У повоєнну пору правляча партія, формально декларуючи через пресу рівність доступу всіх радянських громадян до безплатної в країні медицини, продовжує розширювати для номенклатурної партійно-радянської еліти різні форми додаткових пільг, про які прості трудящі й не здогадувалися. Це те, що ще від часів громадянської війни побутувало в кремлівських кабінетах, згодом переходило на республіканські управлінські органи, а звідти — по вертикалі — на області та райони. Йдеться про *спецбуфети*, *спецлікарні*, *спецжитло*.

Тут — про додаткову статтю витрат у кошторисі, яка виділялася на оздоровлення працівників партійних, державних установ та організацій. Звісно, не всіх, а лиш тих, хто перебував на номенклатурних посадах (затвердження таких перебувало в компетенції відповідних партійних комітетів). У редакціях обласних і районних газет такими були посади редактора, його заступника та відповідального секретаря. Їм щорічно до відпустки надавалася додатково оплачувана путівка на лікування у відповідний санаторій.

На початках редакції газет не були включені до переліку отримувачів таких пільг. З огляду на це редактор, скажімо, «Радянської

Буковини», у січні 1945 року робить запит до Управління в справах поліграфії та видавництва при Раді Міністрів Української РСР. У відповіді з Києва йшлося, що питання про створення лікувального фонду має вирішуватися на місці за рішенням обкому партії. Обґрунтовуючи потребу в такому фонді в листі до секретаря обкому партії від 1 грудня 1946 року, редактор посилається на практику обласних партійно-радянських установ і організацій в інших краях, де такий фонд існував, але досі його не було для редакції цієї обласної газети. Називалася сума 20000 рублів. В листі наголошується, що на цей рік не потрібно для цього додаткових фінансувань, бо ця сума в редакції утворилася завдяки економії коштів зі статті адміністративно-господарських витрат (*Лист редактора газети, 1946, арк. 2*).

За наявними документами впливає, що такі разові дозволи обком партії почав надавати для редакції з 1945 року. У кошторисах редакції від 1947 року стаття витрат на лікувальний фонд була постійною. Від початку 70-х років стаття про лікувальні фонди для працівників преси вже була актуальною.

Ті з журналістів, які за посадами входили до списку номенклатурних працівників, отримували також право лікуватися в так званих обкомівських лікарнях. Для відволікання уваги трудящих такі заклади офіційно мали дивну скорочену назву «*облліксанупри*». У Чернівцях тривалий час ця установа розміщувалася в розкішному особняку колишнього австрійського багатія в центрі міста. На початку 80-х років обком партії збудував для своїх потреб, тобто для лікування обраних, цілий медичний комплекс у новому мікрорайоні обласного центру.

Від продовольчих карток — до одягу

Архівні документи проливають світло на реальний стан із побутом журналістів у різні періоди підрадянської епохи.

Принесені Другою світовою війною розрухи й дефіцити болісно вдарили передусім по інтелігенції. Так, співробітники редакції газети «Радянська Буковина» повоєнного призову мали неабиякі проблеми з елементарним набором найперших потреб — харчами та одягом.

У довідці про роботу газети в період від вересня 1945 до січня 1946 року тодішній її редактор власноруч дописує до четвертого пункту проекту постанови обкому партії про матеріальну допомогу місцевим журналістам таке речення: «Зобов'язати оргвідділ обкому забезпечити працівників редакції питаннями продовольчих карток, допомогти окремим журналістам придбати одяг, взуття, забезпечити працівників друкарні спецхарчуванням» (*Ципко, 1946, арк. 5*).

У сучасного читача, певне, виникне доречне запитання: а до чого тут працівники друкарні?

Так, це окремий специфічний підрозділ, який до шатного розкладу редакцій газет не мав прямого стосунку, але працівники якого разом із журналістами тісно співпрацювали над випуском кожного числа газети. Упродовж десятиліть до повсюдного впровадження сучасних поліграфічних технологій набір підготовлених у редакціях газет текстів здійснювався в друкарнях на обладнанні, в якому процес формування газетно-журнальних колонок у межах відповідного формату кожної шпальти здійснювався методом перевтілення розплавленої свинцевої маси в затверділі металеві рядки з переверненими формами літер. Це був просякнутий мастилами досить масивний і гримучий верстат з увесь час розплавленою й застигаючою масою свинцю, що вважався досить шкідливим для здоров'я.

Складальникам і верстальникам, які обслуговували такі машини, аж до кінця 80-х років минулого століття належало пільгове посилене харчування, а молоко — стабільно безкоштовним. Їм також видавали й безкоштовний спецодяг. Втім, як слідує з цього архівного документа, таких вимог дотримувалися не всі роботодавці радянської доби.

Як редактор «воював» із партійною бюрократією за квартири газетярам

Редакторам обласних газет та їхнім заступникам партія справді надавала значні преференції — в зарплаті, житлових умовах, лікуванні. Але з них та ж партія «суворо питала».

Неухильно дотримуватися партійної лінії в редакційній політиці керівникам редакцій було непросто. На заводі стояла низка хронічних проблем, найгострішою з яких була кадрова. Фахово підготовлених, мовно грамотних, добре обізнаних і зі специфікою краю, і з особливостями газетної справи журналістів було вкрай мало. Заманити або затримати на довше на непросту газетну роботу таких можна було лише привабливими житловими умовами. Тому кожен із редакторів, у міру їх самодостатності та авторитету в партійного начальства, прямо таки змушений був вибивати «на горі» квартири для потрібних редакції творчих працівників.

Архівні документи затримали для історії різні варіанти вирішення цього непростого питання в ту пору. Здебільше воно розвивалося тривалим у часі замкненим колом: аргументовані листи з різноманітними резолюціями снували кабінетами за вертикаллю підпорядкування їхніх виконавців і часто відправлялися до архіву. За умов, якщо автори таких листів-звернень не відважувалися проявляти наполегливість і не пробували розірвати порочне коло, сформоване крючкотворцями самої системи.

Редактор «Радянської Буковини» середини 50-х років Кузьма Демочко, про крутий норів якого ходили легенди в редакції цієї газе-

ти пізнішої пори, в своїх трьох листах-скаргах до двох секретарів обкому партії з приводу Perezрілого квартирного питання відтворив ту своєрідну схему «порочного кола». Він чи не першим пробував його розірвати.

Чи вдалося?

Спробуємо простежити маршрути цієї скарги-пропозиції кабінетами вкрай забюрократизованого за останні десятиліття після 1917 року партійно-радянського апарату.

У листі до секретаря обкому партії тов. Фесенка від 27 березня 1954 редактор Кузьма Демочко пише: «Ще наприкінці січня ц. р. я поставив питання про надання квартир відповідальним працівникам реакції: Котову — зав. відділу пропаганди, Козирському — зав. відділу шкіл, Гончаренку — відповідальному секретареві. Тоді ж перший секретар обкому тов. Компанець звернувся до голови облвиконкому тов. Чалого з проханням втрутитися в справу» (*Лист редактора газети, 1954а*).

А далі входимо в бюрократичне коло.

Голова облвиконкому доручив своєму заступникові Козачуку, той — голові Чернівецької міської ради тов. Гутафель. Той — своєму заступникові Карадикову. Товариш Карадиков переслав згадану справу голові Сталінського райвиконкому Терентьеву. Товариш Терентьев доручив вирішити це питання завідувачу райжитлоуправлінням тов. Тульчинському.

Оскільки цьому останньому пересилати папери було вже нікому, то справа з надання квартир редакційним працівникам так і залишилася без руху.

На це воловодення пішло кілька місяців.

Тим часом, наголошує редактор, для зазначених редакційних працівників питання квартир стоїть дуже гостро. Котов живе в готелі, Козирський із сім'єю винаймає чужу квартиру. Сім'я Гончаренка живе у Вижниці. У зв'язку з цим без квартири опинився й новий редактор вижницької газети Ковальчук, який приїхав туди замінити Гончаренка. Сім'я Ковальчука мешкає в селі Романцівцях — за сто кілометрів від його нового місця роботи.

Добре розуміючи труднощі з житловим фондом в обласному центрі, редактор попередньо вивчив можливі шляхи його позитивного розв'язання. І саме в цьому листі обґрунтував прийнятну для міськради, не затратну в коштах, пропозицію. Йшлося ось про що.

Поряд із приміщенням редакції є житловий будинок (Українська, 24). Свого часу тут розмістили контрольно-наслідну станцію, штат якої налічував тоді всього лиш п'ять осіб. Використання житлової площі такою організацією явно неправильне, нераціональне. Двома роками раніше рішенням обкому партії, а потім і міськради, цей будинок вже мали передати для потреб редакції. Але тоді чомусь став

на диби облвиконком: як, мовляв, так? Насіннева станція — організація обласна, чому без нашого відома виселяєте!). Через два роки — так ж сама позиція: заступник голови облвиконкому тов. Кравченко знов заборонив міськраді виселяти станцію.

Консультації редактора з житловими організаціями давали певність, що є цілковита можливість виселити насінневу станцію, надавши їй приміщення за трьома іншими адресами: в будинку облуправління міністерства заготівель, у конторі «Заготживсировина» або в іншій державній організації. Це допомогло б редакції одержати квартири для її відповідальних працівників.

Усі ці аргументи редактор виражено виклав в листі до обкому.

Втім, повноважень секретаря обкому Івана Фесенка, який на ту пору відав питаннями ідеології, виявилось явно недостатньо. Тому трохи більше як за місяць цей же лист Демочко переробляє й перенаправляє 6 квітня знову першому секретареві обкому партії Івану Компанцю (*Лист редактора газети, 1954b, арк. 3*).

Лист знову залишається без руху. Втім, в архівній справі з'являється ще один лист із цього ж питання від редактора Демочка тому ж таки першому секретареві.

Надісланий рівно через місяць від попереднього — 27 травня 1954 р. Є три різниці в цьому листі, якщо порівнювати його з попереднім, місячної давності. І то за трьома критеріями — обсягом, мовою і, найголовніше, змістом. Він фактично вдвічі коротший — всього лише півтори сторінки (попередній був на три сторінки). Ще одна відмінність — останній лист було написано вже російською мовою, хоча досі всі службові записки редактора газети до обкому були виконані українською. Третя важлива особливість листа — категоричніший і критичніший тон у звертанні редактора до високопоставлених чиновників.

Рідкісне явище у практиці стосунків редактора обласної газети з першим секретарем обкому партії.

Кузьма Демочко прямо критикує заступника голови облвиконкому Козачука та заступника голови міськради Карадікова, звинувачуючи їх, не більше й не менше, в ухилянні від вирішення питання по суті. Ось цей пасаж із листа: «Як тов. Козачук, так і тов. Карадіков фактично ухилялися від вирішення квартирної питання, мотивуючи це своєю зайнятістю у зв'язку з підготовкою до 1 Травня, а потім до 300-річчя возз'єднання України з Росією. Нині ж їх просто ніколи не можна застати на роботі (тов. Карадіков, кажуть, виїхав до Києва)» (*Лист редактора газети, 1954c, арк. 5*).

Редактор відважився в цьому листі ще на один демарш — апелювати до першої особи області про пониження його авторитету в редакційному колективі як керівника головного органу обкому партії.

Підкресливши, що троє відповідальних працівників газети вже більше року змушені виконувати свої обов'язки, не маючи на те елементарних житлово-побутових умов, вирішує використати ще один козир — про авторитет керівника обласної установи серед підлеглих: «У зв'язку з цим мій авторитет як керівника в особах цих працівників остаточно підірваний. Вони мені просто вже не вірять. Не вірять, що я здатний їм допомогти. Відповідальний секретар редакції тов. Гончаренко двічі заявляв мені про свій намір полишити редакцію» (*Лист редактора газети*, 1954с).

Насамкінець редактор справедливо заявляє про створення такої обстановки у ввіреній йому редакції, за якої неможливо нормально виконувати покладені на газету обов'язки.

Останній абзац не може не викликати захоплення поведінкою цієї особистості: «Займаючись цією справою ось уже півроку, я прийшов до висновку, що лише найрішучіші й найкрутіші заходи (персональне завдання й жорсткий контроль виконання) можуть привести до позитивного результату вирішення цього питання» (*Лист редактора газети*, 1954с).

Тональність цього листа, несподівана сміливість його автора пояснює дата написання — 27 травня 1954 року. Щойно розпочинався другий рік після смерті творця й диктатора тоталітарної системи Й. Сталіна. До початку кінця сталінської епохи ще залишалось трохи неповні два роки. Але свіжі вітри перемін вже повіяли і в Чернівцях.

А що ж із за давненим квартирним питанням?

Воно було вирішене на користь редакції. Старовинний і зручний для життя будинок на Українській, 24, за який просив для своїх співробітників Кузьма Демочко, таки став редакційним. У цьому будинку згодом отримали квартири заступник редактора, а згодом і редактор «Радянської Буковини» Михайло Лазаренко та завідувач відділу сільського господарства Анатолій Чабан.

Зарплати крізь призму бухгалтерських махінацій

У цій частині аналізу архівних документів ітиметься про одне з маловідомих ганебних явищ тоталітарної журналістики.

Щодень декларуючи боротьбу з порушниками радянських законів, викриваючи в численних публікаціях розкрадачів соціалістичної власності, виводячи на чисту воду крадіїв, злодюг та фальсифікаторів у законі, редакції газет, з відома звісно ж їхніх керівників, свідомо самі йшли на порушення.

Промовистою стала й повторюваність випадків таких порушень. Приклади, які будуть наводитися нижче, взяті з архівних документів 40-х років. Втім явище непрозорості бухгалтерського обліку в редакціях українських газет і журналів було і в 60–90-х роках.

Хто ствердить, що його немає в реаліях нинішньої журналістики?

Звідси вимальовується *одна з граней тоталітарної та її посттоталітарної журналістики — подвійна мораль, подвійні стандарти, розбіжність декларованих на газетних шпальтах лозунгів і закликів з реальними діями номенклатурних діячів.*

На початку — теза про рівень зарплат для радянських журналістів. У порівнянні з номенклатурними працівниками відповідних партійних комітетів вона була дещо нижчою, але дещо вищою від зарплат таких же керівників підрозділів радянських органів.

Традиція така: щорічно, одночасно з оновленням штатного розкладу, затверджувалися й оновлені зарплати редакційних працівників. Підвищення зарплат зазвичай збігалось із черговим з'їздом Спілки журналістів країни. Завдяки збереженим архівним документам є можливість уявити градацію оцінки праці журналістів у межах окремо взятої обласної газети на 1946 рік.

Найбільша зарплата була у відповідального редактора — 1300 руб. У його заступника та відповідального секретаря — на сто руб. менша. Цікавою виглядає вагомість редакційних відділів у конкретиці зарплати їхніх завідувачів. Так, заввідділу партійного життя та пропаганди належало щомісяця (без урахування суми авторського гонорару) 1050 руб., всім іншим — по 950, оклад власних кореспондентів оцінювався у 850 руб., літпрацівника — в 700.

Дещо нижчі оклади працівників допоміжних служб: коректор і художник-ретушер — по 550, радистка — 450, друкарка — 400, фотокоореспондент і бібліотекар-архіваріус — по 350, швейцар — 225, кур'єр і прибиральниця — по 160.

Звернемо увагу на ті результати проведеної в грудні 1946 року ревізії фінансово-господарської діяльності редакції «Радянська Буковина», які стосуються поширеної тоді непрозорої схеми використання редакційних коштів (*Справка по ревизии, 1946, арк. 3*).

1. Порушення з видачею авансових сум

Часто підзвітні кошти видавалися в рахунок зарплати, гонорару, на придбання меблів для приватних помешкань працівників редакції. Причому такі кошти видавалися здебільше керівному складу редакції. Скажімо, на 1 січня 1946 року такі суми становили: 9120 руб. — заступникові директора видавництва Дехтярову, 2727 руб. — редактору газети К. Ципку, 2066 руб. — заступнику редактора Кардашу, 2096 — директору видавництва Кононову.

2. Придбання матеріалів через базари із сумнівними за цінами актами.

За чотири покришки до автомобіля заплачено 2700 руб., запчастини до нього — 2500, за дві бочки — 500, 20 штук електролампочок —

660 руб. На багатьох актах стоїть підпис шофера Малиновського як покупця, а не відповідальної особи редакції.

Списано аж цілих 1000 руб на спецодяг кур'єра редакції, в реальності то була пара чобіт.

Завдяки редакційним коштам купувалися товари для редакційних працівників (директора видавництва Кононова та редактора газети Ципка). «Деяким працівникам» було куплено п'ять балонів газу.

3. Списання коштів за відрядження та оплату орендованих помешкань

На бланках відряджень, за які вже прозвітували кореспонденти й отримали кошти, немає відміток про прибуття-вибуття з конкретного населеного пункту. Простежується заплутаність і неточність у звітах. Скажімо, кореспондент за наказом мав виїхати у Строчишинський район, а відмітка зроблена ним у Садгорі.

Оплата редакцією оренди квартири для кореспондента-безхатченка була в той час поширеним явищем. Однак ревізорів виявили у списках тих, хто не мав права на таку оренду. В документі вказано на кореспондента Луценка: мешкав у Строчишинці, але йому було виплачено незаконних 511 рублів як квартирні.

4. Витрати на влаштування вечорів-банкетів

За цим порушенням числиться чи не найбільша сума редакційного бюджету — 15950 руб.

Йдеться про вільне тлумачення статті витрат «масова робота з населенням». З відома директора видавництва П. Кононова та головного бухгалтера А. Розенберга така стаття стала фінансовим джерелом забезпечення «у вузькому товаристві» випивок і банкетів (за нею списувалися передусім горілка, вино, пиво, ковбаса, тістечка, цукерки). Судячи з дат актів списання, такі заходи входили в звичку. 11 серпня 1945 р. відбулася зустріч працівників редакції «Радянської Буковини» з творчим колективом редакції фронтової газети; на захід витрачено 358080 руб.; з придбаного — вісім літрів вина, 7,5 літра горілки, 58 літрів пива та різні закуски. 16 лютого 1946 р. — святкова вечеря в редакції; витрачено 700 руб. 9 травня 1946 р. — урочистості з нагоди дня перемоги; згідно з актом, засвідченого редакційними працівниками Артишевським, Григоренко та Артюк, списувалися 2000 руб.

5. Витрачання дотаційних коштів на харчування складачів друкарні не за призначенням

Упродовж багатьох десятиліть, фактично до впровадження на початок 90-х років минулого століття фотодруку, радянська поліграфія використовувала для складання текстів розплавлений прямо в складальному цеху свинець, із розпеченої маси якого відливалися цілі

рядки. З таких рядків, на яких літери були в перевернутому вигляді, й версталися газетні шпальти. Цей розпечений свинець був небезпечний для здоров'я, тому управління поліграфії та видавництва при Раді Міністрів УРСР після війни розробило нормативи з дотації коштів на харчування складачів і верстальників, які працювали на таких машинах. Крім того, цій категорії працівників додатково видавали безкоштовно молоко.

Саме ця стаття редакційного кошторису й стала джерелом збагачення тих, хто до поліграфічного процесу не мав безпосереднього стосунку. В довідці називається два прізвища — головного бухгалтера редакції Розенберга та директора друкарні Кононова. Їм із дотаційної статті «на харчування за шкідливе виробництво» незаконно було виплачено відповідно 905 і 275 руб.

З огляду на вищевикладене махінації в цій частині витрат є особливо аморальними.

У підсумку довідки, яку склали члени ревізійної групи обкому партії, виявлені численні порушення фінансово-господарської діяльності редакції названі як «результат безгосподарського і недобросовісного ставлення керівництва реакції та видавництва до використання засобів і матеріальних цінностей» (*Справка по ревизии*, 1946, арк 3).

Сума заподіяних збитків становила 149295 руб. 91 коп.

За наявними в архіві документами не вдалося виявити реакцію обкому партії на цю довідку. Втім до оргвисновків справа дійшла на половину. Редактор газети К. Ципко продовжував керувати редакцією газети. А от директор друкарні Кононов незабаром був звільнений з роботи.

Фінансові порушення редакторів як хвороба системи

На перший погляд може здатися, що описана історія з непрозорістю бухгалтерського обліку однієї поважної обласної партійної газети, яка сягає 40-х років, є випадковою, разовою, не типовою для партійно-радянської преси в цілому.

Виявлені архівні документи засвідчують протилежне. Це вже була система. І зміна кадрів в одній із її ланок фактично нічого кардинального не вирішувала.

Доречним до цієї тези може бути ось цей промовистий приклад. Йдеться про «Докладну записку Чернівецькому обласному прокурору» від 15 вересня 1945 року. Її підписали знайомі читачеві з вищеописаної історії про результати проведеної ревізії в редакції роком пізніше — директор видавництва Кононов та головний бухгалтер Розенберг.

У цьому документі вони розповідають мало не детективну історію про свого попередника — директора видавництва редакції газети «Радянська Буковина» Олександра Будника. Він виявився спритним

махінатором, бо провів обладку на 16000 руб., які згодом опинилися готівкою в його кишені. Зроблено було це нібито в законний спосіб — складним шляхом мандрування коштів різними банками. І поки ревізори в Чернівцях з'ясували кінцевий пункт тієї суми, товариш Будник встиг покинути Буковину й забратися аж до Ростова-на-Дону. До речі, там вже оформився на таку ж посаду в обласне управління в справах поліграфії та видавництва (*Докладная записка Черновицкому*, 1945).

Не пройшло й року перебування на посадах нового директора видавництва Кононова й нового бухгалтера Розенберг, як вони насмілилися продовжити в редакції «Радянської Буковини» такі ж обладки свого попередника, про які вони так детально розповіли обласному прокуророві.

Таким чином, кричущі факти зловживань із редакційними фінансами були однією з ланок новонарожуваного в краї ланцюга корупції, початки якого йшли від 1917 року з комуно-більшовицької москви і радянізованого остаточно лише перед Другою світовою війною Києва. Цей ланцюг пов'язував усі партійно-радянські органи по вертикалі — від області, райцентру до сільради й колгоспу в глибинці. Не обминув він і редакції партійно-радянських газет, що стали продуктом системи, основою існування якої був примус, контроль, залякування й подвійні стандарти.

Адже досі про таку пресу дослідники писали передусім як про правдивого й чесного літописця сучасності, як про дзеркало радянської дійсності в усіх її кращих проявах.

Насправді досі невідомі архівні документи показують таку пресу і з іншого боку.

Наведені вище в цьому підрозділі тенденції й факти переконливо засвідчують про те, що керівництво партійних газет повоєнної пори стали сміливіше (бо і їм дозволялося) копіювати стиль і методи життя свого безпосереднього обкомівського начальства. Спецлікування, спецторгівля, спецпродпайки, спецбуфети — все це без афішування, подалі від людського ока.

Практика показала, що в подальшому така тенденція набиратиме широкого розмаху. І це стало однією з визначальних ознак журналістики тоталітарної доби.

Гонорар як принада радянської журналістики

Одна із незбагнених тенденцій розвитку новочасної української журналістики — ігнорування керівниками ЗМІ однієї з чи не найважливіших статей витрат на її існування — гонорару. Нині в Україні гонорар авторам давно не платять, за незначними винятками, не лише місцеві (районні та обласні) а й центральні ЗМІ.

Непізнаний і незасвоєний тут досвід радянської журналістики очевидний і досить промовистий: однією з принад співробітництва з партійно-радянською пресою була можливість заробити непоганий гонорар. Особливо тим, хто вмів бачити факти, виокремлювати в них деталі, доладно викладати думки на папері, до того ж гарним стилем, цікавим для пересічного читача.

За умов суцільної післявоєнної розрухи цим партія приманювала до співпраці грамотну інтелігенцію, зокрема й літераторів.

Особливістю існування цього сегмента преси в усі періоди її історичного розвитку було в тому, що гонорарний фонд, із зростанням накладу тої чи тої газети, постійно збільшувався. Цим переслідувалися далекоглядні цілі: залучити до співпраці кращі сили з позаштатного активу, помітно покращити якість матеріалів, і, відповідно, поліпшити ситуацію з передплатою та охопленням пресою найширших мас трудящих

Ще до повного завершення війни, 1944 року, ЦК ВКП(б) вживає в цій справі низку додаткових заходів. Збільшення гонорару на кожне число випуску відбулося передусім у центральних газетах. Для республіканських, крайових та обласних газет також було дозволено значне підвищення цієї статті витрат. Це відразу позначилося на змісті газет. Побільшало число кваліфікованих авторів із середовища учених, діячів культури, літератури, мистецтва, більш зацікавленими в підготовці популярних текстів ставали пропагандисти, фахівці з міністерств і відомств.

Перші архівні дані про стан із гонорарами в газеті «Радянська Буковина» маємо на період від квітня по вересень 1944 року — початковий етап відновлення газети по завершенні війни. Щомісячний обсяг гонорарного фонду на ту пору коливався від 10 до 14 тис крб. Співвідношення між сумами виплат працівникам редакції й позаштатним авторам було 54 на 46. Тобто, більша половина (штатним — 33960 руб., позаштатним — 29546). Усього виплачено гонорару від квітня по вересень — 63506 руб. (*Довідка про виплачений гонорар, 1944*).

Згідно з довідкою про роботу редакції газети за перший рік її відновлення після війни (від початку квітня 1944 по кінець березня 1945 років) побачило світ 248 чисел. В них надруковано: матеріалів за підписом позаштатних авторів — 952, матеріалів за підписом працівників редакції — 440. До цих даних не ввійшли дрібні інформаційні матеріали, які зазвичай готують до друку редакційні працівники (*Краткая справка, 1945*).

Отож, зберігався пріоритет авторських матеріалів. І всім були сплачені гонорари згідно з існуючими на тоді розцінками

Втім, радянська система була побудована таким чином, що в будь-якій сфері діяльності знаходилися лазівки обійти радянські закони,

усталений порядок чи прийнятий регламент. Не обминуло це й редакції газет. Порушення, перекося й своєрідне тлумачення способу використання гонорару набирали масштабного характеру по всій країні, що змусило центр відповідно реагувати.

Спроба регулювання гонорарного фонду

Наприкінці листопада 1946 року редакторам центральних, республіканських та обласних газет було надіслано роз'яснювального листа, що мав назву *«Про витрачання гонорарного фонду»*. Лист підписав начальник Управління пропаганди й агітації ЦК ВКП(б) Г. Александров.

У документі наводилася низка зловживань у цій справі. Передусім вони стосувалися перекося в бік збільшення гонорарних виплат штатним працівникам редакцій через помітне зменшення виплат позаштатним авторам. Так, за дев'ять місяців 1946 року в редакції всесоюдної галузевої газети *«Речной транспорт»* витрати гонорару на штатних працівників становили 73 відсотки від загальної суми, в *«Учительской газете»* — 70,1, в *«Медицинском работнике»* — 70,9, в *«Морском флоте»* — 62 відсотки. Ще більші порушення співвідношень між гонораром штатних і позаштатних авторів допустили редакції в республіках. Скажімо, в першому кварталі того ж року співробітники газети *«Кзыл Узбекистан»* отримали 80,9 відсотка загальної суми виплаченого гонорару; *«Курской правды»* — 76,5, *«Советской Молдавии»* — 72,4, *«Социалистик Казахстан»* — 63,7 відсотка. О расходовании гонорарного фонда (*Листьмо ЦК ВКП(б)*, 1946).

Низка редакцій запровадила шкідливу практику, коли гонорар за опублікований матеріал виплачувався не авторам цих матеріалів, а штатним співробітникам редакції під різними приводами («співавторство», «редагування», «організація матеріалу» тощо.

Цим «грішили», зокрема, і в чернівецькій *«Радянській Буковині»*. І це стало відомо обкомому партії. Скоріш за все, такий сигнал надіслав туди один із обділених гонораром авторів. Згідно з довідкою для обкому партії, дописувачка Гармазова надіслала до редакції інформацію про новий кінофільм. Літпрацівниця редакції Курач відредагувала цей лист, залишивши під ним підпис автора, а гонорар привласнила.

Перевірка цього сигналу виявила й інші гонорарні порушення. Так, співробітник відділу інформації товаришка Дзейко майже всі листи дописувачів переробляла на короткі інформації й одержувала гонорар собі. Опрацьовані листи вона тримала в шухлядах по півтора — два місяці, а коли звільнилася з редакції, за відділом числилося 50 зареєстрованих листів, які потім були зібрані по всій редакції (*Краткая справка*, 1945, арк. 1–3).

У згаданому роз'яснювальному листі ЦК партії йдеться й про інші випадки. Призначені на виплату гонорарні кошти за вказівкою редакторів витрачалися на оплату праці технічних та інших не творчих працівників, що не мали до створення текстів жодного стосунку. Перевіркою зафіксовано видачі значних сум із гонорарного фонду з такими формулюваннями: «за чергування по номеру», «за складання шпигеля». Виплачувалися кошти навіть за офіційні матеріали — постанови, зарубіжні інформаційні повідомлення ТАРС тощо.

ЦК ВКП(б) ще раз нагадав редакторам усіх місцевих газет на недопустимість таких фактів у подальшому. Йшлося про непорушність встановленого ще Леніним підходу до організації газетної справи: на 50 штатних літераторів мають співпрацювати з газетою 500 і п'ять тисяч не літераторів. У листі наголошено на пріоритеті в розподілі гонорару позаштатним працівникам за таким співвідношенням: «Не менше 60 відсотків гонорарного фонду повинно використовуватися на оплату матеріалів, написаних позаредакційними авторами» (*Краткая справка*, 1945, арк. 3).

Відправляючи цей документ редакціям центральних, крайових і обласних газет, ЦК ВКП(б) водночас іншим листом зобов'язав обкоми партії терміново провести глибоку перевірку фінансово-господарської діяльності місцевих видавництв та редакцій газет і в конкретиці використання гонорарного фонду, і в усіх інших питаннях отримання фінансової дисципліни.

У головній чернівецькій газеті таку перевірку проводила упродовж трьох тижнів (від 3 по 23 грудня 1946 року оперативно створена обкомом спеціальна комісія, яку очолив головний бухгалтер обкому партії Сагайдак. Тривала в часі ревізія обумовлена значним обсягом роботи, адже охоплений дворічний період діяльності редакції — від 1 січня 1945 по 23 грудня 1946 року. Напередодні нового 1947 року до керівництва області було скеровано ґрунтовний (на шість сторінок машинопису через один інтервал), підписаний усіма членами комісії документ — «Довідка з ревізії фінансово-господарської діяльності видавництва редакції «Радянська Буковина», проведеної в період 3–23 грудня 1946 року за час із 1 січня 1945 по 23 грудня 1946 року».

На початку — про гонорарну політику редакції. Тут виявлено найбільше кричущих порушень. Загальна оцінка ситуації є такою:

Дотепер видавництво «Радянська Буковина» порушувало вказівки ЦК ВКП(б) та листа начальника відділу пропаганди й агітації ЦК ВКП(б) тов. Александрова про витрачання гонорарних засобів. Авторський гонорар видавництво розглядає як засіб збільшення заробітної плати своїм штатним співробітникам і недостатньо залучає позаредакційних авторів. (*Справка по ревизию*, 1946, арк. 3)

Типові порушення

Виявлені факти порушень з гонорарами можна згрупувати за такими видами

1. Порушення регламентованого ЦК партії співвідношення обсягу виплаченого гонорару штатним і позаштатним авторам у величині 40 на 60.

Із проаналізованих ревізорами 270 публікацій, вміщених упродовж листопада 1946 року, 135 належить перу штатних працівників, що становить 64,5 відсотка до загальної суми витрат гонорару. Стороннім авторам залишилося 35,5 відсотка. Приблизно така ж ситуація спостерігається і в розрізі інших місяців.

2. Порушення критеріїв щодо розцінок на різні види текстів

Зазвичай у цьому питанні редакції віддавна керувалися не обсягом публікації, а її якістю, актуальністю. У Чернівцях виходило навпаки — що більше рядків, то більше грошей автор за них отримував. Це неминуче призводило до збільшення в газеті числа великих за обсягом публікацій, у яких домінувала словесна тріскотня, нанизувалися другорядні факти, повтори, невиправдані логікою викладу численні цифрові дані, примітивні сентенції ні про що.

За передові, які у відповідності з діючою на той час шкалою повинні були б оцінюватися в 250–400 руб., в редакції нараховували по 450–500 руб.; інформаційні замітки від семи до десяти рядків, яким «золота ціна» була не більше ніж 10 руб., оплачувалися тут своїм штатним працівника по 30–60 руб.

3. Невиправдана оплата гонорару за матеріали, на які не поширюються авторські права

Йдеться про переклади з російської на українську мову матеріалів офіційного характеру або публікації місцевих авторів, які не володіли українською. Зазвичай це входило в обов'язки літературних працівників і до гонорару не мало жодного стосунку.

Таким, що порушує порядок виплати гонорару, є поширена в «Радянській Буковині» практика, коли працівник редакції отримував гонорар двічі — і за переклад тексту з російської чи української на молдавську мову, і за його редакторську підготовку. У такий спосіб безпідставно витрачено з гонорарного фонду 1800 руб. за редагування двох брошур — «Риси радянської людини» і «Боець Олексій Куліков».

Цілком очевидно, що з позицій сьогодення однозначно напрошується осуд такої практики. Мовляв, з одного боку редакції газет нібито стояли за правду в усьому, а з іншого — відходили від неї у питаннях особистісного характеру, не відмовлялися від можливості збагатитися.

Втім є й зворотній бік цієї справи. Знайомлячись із особовими справами тодішніх працівників пера, які різними шляхами йшли в

журналістику, читаючи в архівних документах свідчення про їхні умови життя та побуту, з'являються й оправдані аргументи. Таким способом керівництво редакцій прагнуло хоч якось нейтралізувати вплив пов'язаних із цією професією негараздів — постійних нервових перенапружень, стресів, тягаря подвійної моралі, хвороб, побутових проблем.

Щодо останніх, то незважаючи на те, що професія партійно-радянського журналіста в усі часи була краще оплачуваною, ніж, скажімо, робітника чи колгоспника, архівні матеріали дають досить переконливі аргументи, коли таке порівняння є не виправданим і не доречним.

І ще важливе про статтю гонорарних витрат у партійно-радянських газетах тоталітарної доби. В сумарному відношенні вона завжди була помітно більшою від статті «Зарплата». Скажімо, в кошторисі редакції газети «Радянська Буковина» на 1946 рік зазначено за статтями витрат (в тис. руб.): зарплата — 454, гонорар — 683. Таким чином, гонорарна частина витрат була на третину більшою, ніж фонд заробітної плати всього реакційного колективу.

І такий приклад не йде ні в яке порівняння з нинішньою реальністю української журналістики: у переважній більшості ЗМІ різних форм власності цю статтю (принаймні в частині авторського гонорару позаштатних дописувачів) просто скоротили.

Номенклатурні пільги не для всіх журналістів

Розробляючи систему пільг для журналістів, правляча партія і в цій справі проявляла цинічну гнучкість і завбачливість. Пільги були не для всіх, а лише для тих, хто їх заслуговував. Йдеться про вищий ешелон журналістики — головних редакторів, їхніх заступників, завідувачів відділів. Всім іншим, здібним у творчому плані кореспондентам та літпрацівникам, залишалися перспективи потрапити до тієї номенклатурної групи.

Яким було життя простого радянського журналіста без партійних пільг?

Відповідь на це запитання читач знайде, ознайомившись із архівною справою кореспондента газети «Радянська Буковина» Петра Янкіна повоєнної пори. Справа виникла у зв'язку з загрозою судової справи на цього журналіста.

Йдеться про один із проявів репресивної сталінської системи «закручування гайок», яка розпочалася в радянській країні напередодні війни. Саме тоді режим приймає два засадничі документи, які від початку їхнього запровадження в дію помітно вплинуть на життя десятків мільйонів простих людей на безкраїх теренах тієї країни. Це маловідомі в історії два документи московського уряду — наказ Пре-

зидії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 року *«Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного уходу робітників та службовців з підприємств і установ»* (Президиум Верховного Совета СССР, 1940) та постанова Ради Народних Комісарів СРСР від 26 червня 1940 року *«Про підвищення норм виробітку і зниження розцінок в зв'язку з переходом на 8-годинний робочий день»* (Совет Народных Комиссаров СССР, 1940).

Згідно з цими указами за прогул без поважної причини робітники й службовці державних, кооперативних і громадських підприємств і установ віддавалися до суду і за вироком народного суду каралися виправно-трудовами роботами за місцем праці на строк до шести місяців з відрахуванням на користь держави четвертини заробітної плати. Прогулом вважалося також запізнення на роботу більше ніж на 20 хвилин. Суди були зобов'язані розглядати всі справи не більше, ніж у п'ятиденний термін і вироби виконувати негайно.

Ось саме за таке запізнення на роботу більше як на 20 хвилин на лаву підсудних мав потрапити кореспондент Петро Янкін.

Член ВКП(б) з 1920 року і практикуючий журналіст із 1925 року, Янкін опинився в чернівецькій обласній газеті за путівкою ЦК партії. До війни працював відповідальним секретарем республіканської газети «Социалистическая Кабардино-Балкария». Фронтовик, у червоній армії перебував з червня 1941 по жовтень 1945-го.

У характеристиці редакції, поданій обкому для затвердження на посаді виконувача обов'язків зав. відділу сільського господарства, були досить позитивні посили: проявив себе як кваліфікований журналіст; швидко орієнтується в умовах роботи області, відповідає за йманій посаді (*Характеристика Янкина, б.д., арк. 407*).

Із цієї справи, яка до суду не дійшла лише через стан здоров'я Янкина, постає низка важливих деталей із життя й побуту тодішніх журналістів (продкаркти, харчування з базару, хвороби, ліки тощо). Подаємо в перекладі з російської.

Зі службової записки П. Янкина від 6 січня 1946 року на ім'я редактора газети К. Ципка:

Я потрапив у тяжке матеріальне становище й надіюся лише на поміч, яку Ви обіцяли. Мені потрібна в невелику розстрочку позика чи аванс в 1,5 тис. крб. Ця цифра досить скромна за нашої зарплати. І якщо ви проявите добру волю, вона може бути видана мені. Лише за цієї умови стану на ноги після хвороби, лише за цієї умови я набуду душевну рівновагу, яка потрібна для плодотворної роботи. Бухгалтер нині мені видав зі скандалом 200 руб. В рахунок лікарняного листка. Остачу він хоче заплатити 6 червня. Як мені жити далі, якщо лише 300 руб членських внесків я повинен сплатити негайно. У мене немає

продкарток, я повинен харчуватися з базару. Мені ні за що харчуватися. (Службная записка, б.д., арк. 409)

Зі службової записки від 17 січня 1946 року:

Костянтин Григоровичу. Я захворів. На цей раз припадки відновилися. Ледве приїхавши, по суті нічого не зробив. Це мене мучить страшно. Прошу повірити лише одному: хвороба моя не та, про яку говорили минулого разу, а сильні справжні припадки. Тому прошу Вас лише про небагато: дозвольте мені сьогодні не працювати і дайте, будь ласка, записку, щоб мене оглянули в лікувальній комісії. Думаю, що завтра я зможу виїхати, щоб продовжити виконання редакції. Зі щирю повагою — П. П. (Службная записка, б.д., арк. 410)

Із наступної записки, датованої днем пізніше:

У зв'язку з тим, що я не виконав ні своїх наміток, ні ваших завдань у відрядженні в Новоселицю, прошу вас видати наказ про несплату мені зарплати і командировочних за період від 15 до 18 січня включно. Даром грошей я отримувати не хочу і не буду їх отримувати. (Службная записка, б.д., арк. 411)

Із наведених вище витинок архівного документа перед нами постає хвора, пригнічена безрадісними обставинами життя та доведена до відчаю порядна людина. Певне, набута генетично від батьків людська гідність не давала можливості журналістові використати виділені на відрядження кошти, з якого повернувся без виконаного завдання. Загрозлива хворість та відсутність медичної допомоги не сприяли тому, щоб стало й вчасно приходити на роботу. За вимогами нового законодавства щодо кримінальної відповідальності за порушення трудової дисципліни журналіст Петро Янкін мав бути засудженим. Однак тодішній редактор К. Ципко все ж проявив людяність, милосердя, такт — до суду заяви не подав.

На жаль, із наявних в архіві документів не вдалося простежити подальшу долю цього журналіста.

В архівній теці трапляється прізвище ще одного хворого журналіста, який страждав, як і його попередник, на нервові розлади і часто не виходив на роботу або запізнювався. Йдеться про Василя Побігая, захищеного після війни на посаду спеціального кореспондента. Є його заява від 1 липня 1946 року, в якій він повідомляє, що не може приступити до роботи після закінчення відпустки «у зв'язку з хворістю» та просить продовжити термін відпустки до 10 серпня.

Про сумну долю журналіста Побігая автор цих рядків довідався в 1978 році, коли приїхав за направленням у Чернівці на роботу в «Ра-

дянській Буковині». Проживши все життя самотнім, постійно борючись із набутими нервовими хворобами, Василь Іванович повісився в своєму однокімнатному помешканні в Чернівцях, яке він отримав усередині 60-х років від редакції і в яке згодом тривалий час не бажали заселятися нові редакційні працівники.

Висновки

1. Характерною особливістю тоталітарної журналістики є подвійна мораль, подвійні стандарти, розбіжність декларованих на газетних шпальтах, в радіо- та телепередачах лозунгів і закликів із реальними діями верхівки влади.

2. Упродовж усіх років існування комуністично-більшовицької системи партійно-радянська журналістика пригодовувалася владою номенклатурними пільгами. Найпоширенішими були поліпшене житло, медичне обслуговування, продуктове забезпечення, зарплати й гонорари. Обрані журналісти допускалися до закритих від простих людей спецбуфетів, спецпайків, спецсанаторій, спецкас. Авторитетні у влади, а не в народі, журналісти отримували звання «заслужених», нагороджувалися медалями й орденами. Це була плата системи за лояльність, слухняність і надійність медійників.

3. Постійно декларуючи боротьбу з порушниками радянських законів, викриваючи в численних публікаціях розкрадачів соціалістичної власності, виводячи на чисту воду крадіїв, злодюг та фальсифікаторів у законі, редакції газет, радіо й телебачення з відома їхніх керівників свідомо самі крокували стежками порушень, зокрема й у фінансових питаннях. Найбільш поширеними були такі порушення: безконтрольність витрат редакційного фонду, махінації з коштами на відрядження, недотримання регламентованого директивними органами співвідношення обсягу виплаченого гонорару штатним і позаштатним авторам у величині 40 на 60 відсотків (перекоси у бік збільшення гонорару штатним працівникам); ігнорування критеріїв щодо розцінок на різні види текстів; невиправдана оплата гонорару за матеріали, на які не поширюються авторські права.

4. Радянська система була побудована таким чином, що в будь-якій сфері діяльності були лазівки, щоб обійти радянські закони, усталений порядок чи прийнятий регламент. Не обминуло це й редакції газет. Порушення, перекоси й своєрідне тлумачення способу використання гонорару набирали масштабного характеру по всій країні. Це змусило центр відповідати на такі масові явища окремими директивними документами.

5. Номенклатурні пільги поширювалися не на всіх, а лише на керівний склад журналістських кадрів — головних редакторів, їхніх заступників, завідувачів відділами.

6. Поширена за часів тоталітарної доби для слухняних журналістів та керівників редакційних колективів система владних преференцій перейшла й на тіло національної журналістики доби української незалежності. І перехід цей відбувався у більш агресивний спосіб: зарплати й гонорари за належно виконані завдання окремі журналістики стали отримувати не відповідно до затверджених владою розцінок, а у відповідно до товщини грошових конвертів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Довідка про виплачений гонорар працівникам редакції і стороннім кореспондентам по газеті «Радянська Буковина» за підписом відповідального редактора Л. Терещенка. Станом на 1 листопада 1944 року.* (1944). (Папка Редакції газети «Радянська Буковина», Личные дела уволенных сотрудников редакции. От А до Я, 1944 — октябрь 1946), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Докладная записка Черновицкому областному прокурору от 15.09.1945 г. от директора издательства редакции «Радянська Буковина» Кононова и главного бухгалтера Розенберга.* (1945). (Папка 1940–1945. Обком партии), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Житарюк, М. (2018). *Теорії та моделі масової інформації*. Львівський національний університет імені І. Франка.
- Краткая справка о работе газеты «Радянська Буковина» в период с 3.04.1944 по 20.03.1945.* (1945). (Папка 40-ві роки. Довідки обкому партії), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Лист редактора газети «Радянська Буковина» від 1 грудня 1946 року секретареві обкому партії тов. Вовку про лікувальний фонд редакції.* (1946). (Фонд Р-2377, опис 1, справа 6), Державний архів Чернівецької області, Чернівці.
- Лист редактора газети «Радянська Буковина» К. Демочка від 27 березня 1954 року секретарю Чернівецького обкому партії тов. Фесенку щодо проблем із забезпеченням житлом редакційних працівників.* (1954а). (Папка Дело 1: Директивы. Листування з обкомом партії. 1949–1957), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Лист редактора газети «Радянська Буковина» К. Демочка від 6 квітня 1954 року секретарю обкому партії тов. І. Компанцю щодо проблем із забезпеченням житлом редакційних працівників.* (1954б). (Папка Дело 1: Директивы. Листування з обкомом партії. 1949–1957), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Лист редактора газети «Радянська Буковина» К. Демочка від 27 травня 1954 року секретарю обкому партії тов. І. Компанцю щодо проблем із забезпеченням житлом редакційних працівників.* (1954с). (Папка Дело 1: Директивы. Листування з обкомом партії. 1949–1957), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Письмо ЦК ВКП(б) редакторам центральных, республиканских, краевых и областных газет от 29 ноября 1946 года.* (1946). (Папка 1944–1946. Листи ЦК ВКП(б)), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Президиум Верховного Совета СССР. (1940, 26 июня). *О переходе на восьмичасовой рабочий день, на семидневную рабочую неделю и о запрещении самовольного ухода рабочих и служащих с предприятий и учреждений* (Указ). LibUSSR. http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4252.htm
- Служебная записка ответственному редактору газеты «Радянська Буковина» от корреспондента Янкина П. П.* (б.д.). (Папка Личные дела уволенных сотруд-

- ников редакції. От А до Я), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Совет Народных Комиссаров СССР. (1940, 26 июня). *О повышении норм выработки и снижении расценок в связи с переходом на 8-часовой рабочий день* (Постановление № 1099). LibUSSR. http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4253.htm
- Справка по ревизии финансово-хозяйственной деятельности издательства редакции «Радянська Буковина», проведенной в период 3–23 декабря 1946 г. за время с 1 января 1945 по 23 декабря 1946 г.* (1946). (Папка Перевірки та постанови обкому партії), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Характеристика Янкина П. П.* (б.д.). (Папка «Редакция газеты «Радянська Буковина». г. Черновцы. Личные дела уволенных сотрудников редакции. От А до Я), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Ципко, К. (1946). *Довідка на засідання бюро обкому партії про роботу газети «Радянська Буковина» з вересня 1945 по й січня 1946 р.* (Папка 40-ві роки), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.

REFERENCES

- Dokladnaya zapiska Chernovitskomu oblastnomu prokuroru ot 15.09.1945 g. ot direktora izdatel'stva redaktsii "Radianska Bukovyna" Kononova i glavnogo bukhgaltera Rozenberga* [A detailed note to the Chernivtsi regional prosecutor dated September 15, 1945 from the director of the publishing house of the "Soviet Bukovyna" editorial office Kononov and the chief accountant Rozenberg]. (1945). (Folder 1940–1945. Party Regional Committee), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Russian].
- Dovidka pro vyplacheni honorar pratsivnykam redaktsii i storonnim korespondentam po hazeti "Radianska Bukovyna" za pidpysom vidpovidalnoho redaktora L. Tereshchenka. Stanom na 1 lystopada 1944 roku* [Certificate of the fee paid by the editorial staff and third-party correspondents of the newspaper "Soviet Bukovyna" signed by the editor-in-chief L. Tereshchenko. As of November 1, 1944]. (1944). (Folder of the Editorial Office of the newspaper "Radyanska Bukovyna", Personal files of dismissed editorial staff. From A to Z, 1944 — October 1946), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Ukrainian].
- Kharakteristika Yankina P. P.* [Characteristics of P. P. Yankin]. (n.d.). (Folder "Editorial office of the newspaper "Radianska Bukovyna". Chernivtsi. Personal affairs of dismissed employees of the editorial office. From A to Z), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Russian].
- Kratkaya spravka o rabote gazety "Radianska Bukovyna" v period s 3.04.1944 po 20.03.1945* [Brief report on the work of the newspaper "Soviet Bukovyna" in the period from 04/03/1944 to 03/20/1945]. (1945). (Folder of the 1940s. References of the regional committee of the party), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Russian].
- Lyst redaktora hazety "Radianska Bukovyna" K. Demochka vid 27 bereznia 1954 roku sekretariu Chernivetskoho obkomu partii tov. Fesenku shchodo problem iz zabezpechenniam zhytlom redaktsiinykh pratsivnykiv* [Letter from the editor of the newspaper "Soviet Bukovyna" K. Demochka dated March 27, 1954 to the secretary of the Chernivtsi regional party committee, comrade Fesenko regarding problems with providing housing for editorial staff]. (1954a). (Folder Case 1: Directives. Correspondence with the party regional committee. 1949–1957), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Ukrainian].
- Lyst redaktora hazety "Radianska Bukovyna" K. Demochka vid 6 kvitnia 1954 roku sekretariu obkomu partii tov. I. Kompantsiu shchodo problem iz zabezpechenniam zhytlom redaktsiinykh pratsivnykiv* [Letter from the editor of the newspaper "Soviet

- Bukovyna" K. Demochka dated April 6, 1954 to the secretary of the regional party committee, comrade I. Kompantsu regarding problems with providing housing for editorial staff]. (1954b). (Folder Case 1: Directives. Correspondence with the party regional committee. 1949–1957), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Ukrainian].
- Lyst redaktora hazety "Radianska Bukovyna" K. Demochka vid 27 travnia 1954 roku sekretariu obkomu partii tov. I. Kompantsiu shchodo problem iz zabezpechenniam zhytlom redaktsiinykh pratsivnykiv* [Letter from the editor of the newspaper "Soviet Bukovyna" K. Demochka dated May 27, 1954 to the secretary of the regional party committee, comrade I. Kompantsu regarding problems with providing housing for editorial staff]. (1954c). (Folder Case 1: Directives. Correspondence with the party regional committee. 1949–1957), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Ukrainian].
- Lyst redaktora hazety "Radianska Bukovyna" vid 1 hrudnia 1946 roku sekretarevi obkomu partii tov. Vovku pro likuvalnyi fond redaktsii* [Letter from the editor of the newspaper "Soviet Bukovyna" dated December 1, 1946 to the secretary of the regional party committee, comrade Vovku about the medical fund of the editorial office]. (1946). (Fund R-2377, Inventory 1, File 6), State Archive of Chernivtsi region, Chernivtsi [in Ukrainian].
- Pis'mo TsK VKP(b) redaktorom tsentral'nykh, respublikanskikh, kraevykh i oblastnykh gazet ot 29 noyabrya 1946 goda* [Letter of the Central Committee of the CPSU(b) to the editors of central, republican, regional and regional newspapers dated November 29, 1946]. (1946). (Folder 1944–1946. Letters of the Central Committee of the CPSU(b)), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Russian].
- Prezidium Verkhovnogo Soveta SSSR. (1940, June 26). *O perekhode na vos'michasovoi rabochii den', na semidnevnyu rabochuyu nedelyu i o zapreshchenii samovol'nogo ukhoda rabochikh i sluzhashchikh s predpriyatii i uchrezhdenii* [On the transition to an eight-hour working day, on a seven-day working week and on the prohibition of the arbitrary departure of workers and employees from enterprises and institutions] (Decree). LibUSSR. http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4252.htm [in Russian].
- Sluzhebnaya zapiska otvetstvennomu redaktoru gazety "Radianska Bukovyna" ot korrespondenta Yankina P. P.* [Service note to the editor-in-chief of the newspaper "Radyanska Bukovyna" from correspondent P. P. Yankin]. (n.d.). (Folder Personal affairs of dismissed employees of the editorial office. From A to Z), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Russian].
- Sovet Narodnykh Komissarov SSSR. (1940, June 26). *O povyshenii norm vyrabotki i snizhenii rastsenok v svyazi s perekhodom na 8-chasovoi rabochii den'* [On increasing production standards and reducing prices in connection with the transition to an 8-hour working day] (Decree No. 1099). LibUSSR. http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4253.htm [in Russian].
- Spravka po revizii finansovo-khozyaistvennoi deyatel'nosti izdatel'stva redaktsii "Radianska Bukovyna", provedennoi v period 3–23 dekabrya 1946 g. za vremya s 1 yanvarya 1945 po 23 dekabrya 1946 g.* [Report on the audit of the financial and economic activities of the publishing house of the "Soviet Bukovyna" editorial office, conducted in the period from December 3 to December 23, 1946, from January 1, 1945 to December 23, 1946]. (1946). (Folder Inspections and Resolutions of the Regional Committee of the Party), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Russian].
- Tsytko, K. (1946). *Dovidka na zasidannia biuro obkomu partii pro robotu hazety "Radianska Bukovyna" z veresnia 1945 po y sichnia 1946 r.* [Reference to the meeting of the Bureau of the Party Regional Committee on the work of the newspaper "Soviet Bukovyna" from September 1945 to January 1946]. (Folder 40s), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Ukrainian].
- Zhytariuk, M. (2018). *Teorii ta modeli masovoi informatsii* [Theories and models of mass information]. Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].